

Türkolog İrene Melikoff, "Benim işim inanmak değil, öğrenmek ve anlamaya çalışmaktır" diyor

*Aleviliğin kökleri, Sünnilik ile farkları nedir? Nerden gelir?

Alevilik bir dünya, Sünnilik ayrı bir dünya. Mukayese etmemek lazım. İkisinin de ayrı hayatı oldu. Alevilik sözcüğü 19. asırda ortaya çıktı. Köklerinden sözedeceksek, Alevilik sözcüğünü kullanmak doğru değil. 13. asırda yaşayan Hacıbektaş ile başlayan bir olay, onunla başlayalım. Hacı Bektaş, Ortaasya'dan Horasan'dan gelen bir halk dervişi idi, abdalı. Babai isyanına karıştı. Ama son savaşlarda bulunmadı, herhalde saklandı. İsyandan birkaç yıl sonra ortaya çıkmış karizmatik bir şahıstır. Hacı Bektaş'ın bir tarihi hayatı var. Ama daha çok efsanevi bir hayatı var. Mucizeler yapan bir kişi. Aşıkpaşazade diyor ki, aziz bir kişi. Çepni aşireti arasında görüyoruz onu.

13. asırda birçok derviş, halk azizleri vardı. Sarı Saltuk Baba, Burak Baba, Taptuk Emre gibi. Hacı Bektaş onlardan farklı değildi. Birdenbire 14. asırda Hacı Bektaş tarikatı, bir halk tarikatı ortaya çıktı. Böylece onun ismi öne çıktı, diğer bütün isimleri bastırdı. Bu tarikat onun müritlerinden Abdal Musa tarafından kuruldu. Hacı Bektaş, ölmeden evvel manevi kızı, Velayatname'ye göre manevi karısı, (Hacı Bektaş mücerretti, yani evlenmiyordu) Kadıncık Ana'ya bütün kerametlerini nakletti. Bu kadın Abdal Musa ile birlikte bir tarikat kurdu ve buna Hacı Bektaş tarikatı dendi.

*Bektaşî tarikatının ilk Osmanlı sultanlarının himayesinde olduğu söylenir...

Evet. Hacı Bektaş'ın şöhretini Gazi Osman ve Gazi Orhan yaptı. Osmanlılarla Hacı Bektaş aynı soydandı. Ortaasya'dan gelen Türkmenlerdendiler. Zannediyorum ki, bunun da rolü oldu. Birdenbire Bektaşiler Osmanlı himayesine girdiler. Osmanlıların zafer döneminde, birçok dervişler gazi oldu. Osmanlıların zaferlerinde yer aldılar. Onların arasında Abdal Musa da vardı. Osmanlılar ilk Bektaşî dervişlerinden Ömer Lütfü Barkan'ın dediği gibi kolonizatör dervişi olarak yararlandılar. Trakya ve Balkanlar'da Bektaşilik çok gelişti. Onların rolü, ele geçirilen yerleri Türkleştirmek ve İslamlaştırmaktı.

*Türkleştirmek ve İslamlaştırmakta Bektaşiler nasıl etkili oldu?

Bektaşilerin dini Batıdır. Şamanizm'in, Türklerin İslam öncesi dinlerinin etkileri görülür. Eski geleneklerinden kalan kalıntılar vardır. Bunlar yeni fethedilen halkın onları kabul etmesini

kolaylaştırıyordu. Bektaşilikte Senkretizm vardı. Karışık bir dindi. Oturduğu yerlerin geleneklerini alabiliyordu. Trakya ve Balkanlarda Bektaşilik çok gelişti, tekkeler, zaviyeler kuruldu. Bektaşilik yerleşik oldu.

* Peki, Anadolu Aleviliğinde ne gibi bir gelişme oldu? Bu sonradan Alevilik - Bektaşilik farkını oluşturdu...

Anadolu'dakiler geleneklerini, göçebe hayatlarını sürdürüyorlardı. Yerleşik değillerdi. Muhtelif tesirlerin altında kaldılar. Bektaşiler de kaldı ama halk daha çok kaldı. İlk tesir Ahilik oldu. Ahiler çok kuvvetliydi. Esnaf loncaları Ahiydi. Ankara bir ara Ahilerin elindeydi. Ankara kalesinin yanında Şerafettin Ahi'nin camisi vardır hala. Ahilerde Şiilik vardı. Onların piri Selmani Farsi idi. Farsi ilk Arap olmayan Müslümandı. O Bektaşiliği ve Aleviliği etkiledi. Selmani Farsi'nin Şiiliği modere bir Şiilikti. Koyu bir Şiilik değildi. Peygamber'in ailesini sevmek, Kerbala için ağlamaktı. İlk Şii tesirleri Alevilere Ahiler tarafından geçti.

*Hurufiliğin de önemli bir etkisi oldu Alevilik üzerinde...

14. asırda ise Hurufilik tesiri oldu. Fazlullah Astarabadi Hurufiliği Bakü'de yayıyordu. Astarabadi, yeni bir mezhep kelimesini sevmiyorum, yeni bir inanç getirdi. Azerbaycan'da Fazlullah Timurlenk tarafından asılınca müritleri Anadolu'ya kaçtı. Şeyh Nesimi onlardandı. Hurufiler Bektaşiler'in arasına gizlendi. Hurufi inancına göre, insanda Tanrı mayası, nüvesi vardı. İnsan Allah'ın parçasıdır. Onun için her insanın yüzünde Tanrı'nın, Ali'nin ismini görebilirsiniz. Hilmi Dede Baba, "Aynayı tuttum yüzüme, Ali göründü yüzüme" sözüyle, bunu en iyi şekilde ifade etmişti. Harflerin kutsallığına inanılıyordu. İnsanın yüz hatlarında harflerden oluşan alfabenin varlığı inancı Aleviliğe Hurufilikten gelmiştir. Kaşlar, burun Ali'nin adını tanımlayan harflerdir. Bıyık da bu adı tamamlar. Bunun için Aleviler bıyığa önem verirler. Hurufilik ile Şiiliğin tesiri daha gelişti. Bu Oniki İmam Şiiliği değil, aşırı Şiilikti. Mademki Ali Tanrı oluyor, Tanrı insan biçimini alıyor, bu aşırı Şiilikti. Onlar reenkarnasyona inanıyorlardı. Ortaasya'da da bu ruh geçmesine inanılıyordu.

İslam bir anda Anadolu'ya gelmedi, Türkler birdenbire Müslüman olmadı. Bu asırları buldu.

*Sonra da Kızılbaşlığın etkisi oldu...

En büyük tesir kızılbaşlıkla oldu. Safaviler vardı Azerbaycanda. Safaviler'le kavga eden Cüneyt isimli birisi 15. asırda Akkoyunlular'a geldi. Şeyh Cüneyt Şii oldu. Allah insanda tecelli eder inancı Türkmenlerde vardı. Cüneyt sonra da oğlu Haydar Türkmenleri etkiledi. Kızılbaşların etrafında 7 Türk aşireti geldi. Bu arada Şah İsmail 13 yaşında kral oldu. Onu başa getiren Kızılbaşlardı. Başlarına 12 parçalı kırmızı bir takke giydikleri için Kızılbaş deniyordu. Kızılbaşlar ile Şii etkisi yoğunlaştı. Şah İsmail Çaldıran'da mağlup olunca Kızılbaşlığı terketti. Kızılbaşlar da ona gücendi. Anadolu'da bu hareket devam etti. İranın Şiiliği ve Anadolu kızılbaşlığı arasında bir fark oldu. Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb, kızılbaşları İran'dan atmaya çalıştı.

İran şiiliği daha modere oldu.

İran desteğiyle olan dini isyanlar nedeniyle Kızılbaş kelimesi kötü bir manaya büründü.

*İran Şiiliği daha modere oldu dediniz. Anadolu Aleviliği de modere, yumuşak hale gelmedi mi?

Aşırılık ve modere kelimelerini inanç bakımından kullanıyorum. İran'daki Şiilikle Anadolu'daki Alevilik bambaşka. İran'da şeriatçılık görüyoruz. Alevilik de bu yoktur. Anadolu Aleviliği dinler üstü, toleranslı, insan sever. Senkretizm, yani bağdaştırma var. Şamanizm var, budizm var, manikeizm var, hristiyanlıktan gelen etkiler var. Karışık bir inanç. Osmanlı baskısında kaldığı için, baskı altında kalan insanlara karşı bir sevgi duyuyorlar. Her dini kabul ediyorlar, sünnilikten başka. Sünnilige karşı mesafeliler, onların baskısı altında kaldıkları için.

*Bu arada Bektaşilik ile Alevilik farklılaşıyor..

Kökleri aynı. Yaşam tarzı farkı. Bektaşiler Balkan ve Trakya'da idi, yerleşikti. Aleviler köyde kaldılar, göçebe kaldılar, cahil kaldılar. İlerici, münevver oldular. Türkiye Balkan ülkelerini kaybedince Bektaşilik düştü, Alevilik kalktı. Bektaşilerin güçlü tarafı Alevilere geçti. Aleviler artık okula, üniversiteye gittiler. Kültür seviyeleri yükseldi.

*Dinlerin aydınları kendi inançlarından halkı etkilemeye, örgütlemeye çalışır. Bektaşiler Alevilerden kendilerini sakındılar. Önemli Bektaşi babaları, "biz Alevi değiliz" diyordu.

Çünkü onlar tarikatlaşmış. Esasta aynılar ama ayinlerinde bazı farklar var. Semah yok, mü sahiplik yok. Yeniçeriler ile Bektaşiler arasında sıkı ilişkiler vardı. 1826'da Yeniçeriler ortadan kaldırıldı. Bektaşi tekkeleri kapatıldı, sürgün edildiler, öldürüldüler. O zaman Bektaşiler kendilerini korumak için Far - masonluğa girmeye başladılar. Böylece bir fark daha oluştu. Alevilik ise farmason değildir.

*Farmasonlar ile Bektaşilerin inançları birbirini uyum sağladı mı?

Far - masonların hürriyetçi, dini otoriteye karşı olma, örfe boyun eğmeme özellikleri nedeniyle bir yaklaşma oldu. Tekkelerin, ayinlerin düzeni açısından benzerlikler ortaya çıktı. Üçler, beşler, yediler kavramı örneğin masonluktan gelmez. Birinci derece üçler, ikinci derece beşler, üçüncü derece yediler olarak. Bektaşiler ise, üçlere Allah, Muhammed, Ali diyebilir. Ama mason etkisidir. Alevi dedelerinin ise Masonlukla ilişkileri yoktur.

* Sonra ne oldu da Bektaşilik Osmanlı'nın gözünden düştü?

Şah Kalender isyanında Kızılbaşlara, Bektaşiler yardım ediyorlardı. Yavuz'dan sonra Bektaşilere kötü bakıldı. Bektaşi tekkelerine yardım kesildi. Osmanlılar için Şiilik problemi değildi. Problem İran'la ilişkilerdi. Kızılbaşlara yardım etmeleri idi. Ne zaman ki İran yardımı kesti, ayaklanmalar sosyal oldu. 17. asırdaki isyanların nedeni ekonomikti, yoksulluktu.

* Günümüzde ise Şiiliğin etkisine Aleviler değil, İslamcılar girdi.

Alevi İslamcı olamaz. Aleviler ne kadar insan kırıldığını unutmuyor, her alevinin aklındadır. Bir gecede 40 bin insan kırdı Yavuz. Kırılacak insanların listeleri yapıldı. Hangi köyden hangi aile vb. Aleviler bunu unutamaz.

Türkiye'deki Sünniler İslamcılık açısından etkilendiler. Sünni İslam İran Şiiliği'ne daha yakın. Rejimi ele geçirmek, iktidara gelmek yakın bir nokta. Alevilerde böyle bir durum yok.

*İslam'da reform tartışması var.

Herşeyin reforma ihtiyacı var. Zamana uymak lazım. İslamiyet'te reform hareketi vardı. İran'da Bab hareketi gibi. Bahailer İslam'ı reform etmek hareketiydi. Ama bu politikaya alet oldu. En büyük merkezleri İsrail'de.

*Aleviliği İslam'ın reforme edilmiş bir şekli olarak görebilir miyiz?

Ortodoks İslam'a karşı yenilik var Alevilikte. Batınılığa dayanıyor. Olumlu unsurları alarak, yorumlayarak ileriye gidiyor.

Alevilik İslam çerçevesindedir. Sünniliğe ve şeriatçılığa karşı bir tepkidir.

İslamlaşma hareketi karşısında, şeriata karşı bir duvardır Alevilik.

Alevilik bir sentezdir. Eski türk geleneklerinden, Şamanizmden, Manikeizmden alan bir sentez. Bu sentez içinde, Sufi ve Oniki İmam temelli, Ali'nin Tanrısallığı görüşünün de katıldığı, ruh göçüne inanç, Hurufiliğin kabalistik(Tevrat gelenekli) öğretileri, Ahilik, Hızır adı altında bazı azizlerin kutsanışının arkasındaki Balkanlar'daki Hıristiyanlık etkisi vardır. Yine, Yezidilerin bazı inançları, eski Türk geleneklerinin etkileri olarak kadınların merasimlere katılması, içkiye hoşgörü; Turnaya verilen önem, Güneş'in doğuşunda doğuya dönüp Ali'ye niyaz etme şeklindeki eski bir Güneş inancı, bütün bunlar senkretik, bağdaştırmacı bir inanç karışımı, sentezidir.

İnsanı merkeze koyan bir öğretiyeye dönüşüyor.

*Tarikatların rolünü nasıl görüyor sunuz?

Nurculuk herhalde tehlikeli, o din değil artık politika. Nakşilik de öyle. Bir seferinde İran Azerbaycanı'ndaydım. Orda Kırklar diye bir grup var. Şah ismaili hala Tanrılaştırıyorlar. Bir gün onların bir zikir törenine girdim. Ali'ye Allah diyorlar. Onlar gibi sallandım. Kalktığım zaman kendimi o kadar iyi hissettim ki, sanki uyuşturucu almışım gibi. Bıraktığınız zaman sizde fiziki bir tesir yapıyor. Sıgarayı bırakmak gibi. O zaman anladım ki tarikatlar çok tehlikeli.

*Çok rahatladığınızı söylemenizden sonra, "tarikatlar iyidir" demenizi bekliyordum.

Size sevinç veriyor, fiziken rahatlatıyor. Birdenbire sarhoş oluyorsunuz. Tarikat nedir? Haşhaş içmekle aynı şey. Droge olmak gibi. Zikirler, sallanmalar, saatlerce aynı şeyi söylüyorsunuz..

*Tasavvuf dini yumuşatmıyor mu? O da tarikatlarda yaşamıyor mu?

Tasavvuf bir felsefedir. Bir felsefe kendisini böyle gösterirse, ilkel bir biçimde, tehlikeli olabilir. Küçük yaştakiler zikire götürülmemelidir. Ortodoks dininde de aynı zikirleri yapanlar var. Bu biçim hareketler hangi dinde olursa olsun tehlikeli olabilir. Alevilikte yok böyle bir şey. Mevlevilikte bunu gördüm ama onun artistik kültürel bir yanı var.

İrene Melikoff kimdir?

1917 yılında Ekim devrimi başladığı gece, Petrograd'da doğan İrene Melikoff'un babası Bakülü bir Türk, annesi Rustu. Petrolcülük işleriyle uğraşan ailesi Ekim Devrimi olunca Finlandiya'ya kaçar. Oradan Fransa'ya giderek Paris'e yerleşirler. Melikoff babasının kütüphanesinde 14 yaşındayken Hafız Divanı'nı, Ömer Hayyam'ı ve Sadi Şirazi'yi okur. Sorbon Üniversitesi'nde önce İngiliz edebiyatını bitirir. Daha sonra ise Şark dillerine ve Türkolojiye devam eder. Fars dili ve edebiyatını öğrenir. Safaviler üzerine çalışır. Prof. Adnan Adıvar'ın öğrencisi olur. Ünlü İslam araştırmacısı Louis Massignon onu Sufiliği araştırmaya yöneltir. Fuat Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan'la yakın ilişki içinde olar. Türk destanları üzerine çalışan Melikoff mistisizmi öğrenmek isterken Alevilikle karşılaşır. Çalışmalarını Alevilik üzerine yoğunlaştırır. Türkoloji'ye katkısı 1968 yılında Strasbourg Türk Etüdüleri Enstitüsü direktörü olmasıyla hız kazanır. 1970 yılından beri yayınlanan önemli bir Türkoloji dergisi olan Turcica'nın da kurucusu olur. Ünlü matematikçi Salih Zeki'nin oğluyla evlenen Melikoff bir süre de Türkiye'de yaşar. Türkçe'de Cem Yayınları'ndan "Uyur İdik Uyardılar" kitabı yayınlanan ve yakında Çağdaş Yayınları'ndan "Efsaneden Gerçekliğe Hacı Bektaş" isimli bir kitabı daha yayınlanacak olan İrene Melikoff ile arkadaşımız Naki Özkan konuştu.

Kaynak <http://www.milliyet.com.tr/1998/05/27/entel/ent.html>